

ÖNREPREZENTÁCIÓ EGY 17. SZÁZADI SZÉKELY NEMESASSZONY MAGÁNLEVELEZÉSÉBEN

BABOS ORSOLYA¹

Kolozsvárott, a Román Országos Levéltár fiókjában található a Korda család hagyatékában Lázár Erzsébet levelezése, ami egy, eddig a kutatók által feldolgozatlan iratanyag. A gazdag forrásanyag mindenképpen alkalmas arra, hogy rajta keresztül bemutassuk egy kora újkori nemesasszony mindennapjait, életmódját, kapcsolatrendszerét.

Jelen tanulmány első felében Kálnoki Sámuelné Lázár Erzsébet életének fontos momentumait vázolom fel, melyek bemutatása szükséges ahhoz, hogy a továbbiakban néhány konkrét levélen, levélrészleten keresztül betekintést nyerhessünk egy 17. századi jómódú asszony mindennapjaiba, világszemléletébe.

Lázár Erzsébet az 1640-es évek második felében született Szárhegyen, és 1709-ben hunyt el Brassóban. Származását tekintve apai részről Erzsébet a gyergyószárhegyi Lázár ágból sarjadt, melynek eredete egyenest a legendák kódéba nyúlik vissza.² A család „főhadiszállása” Csíkszék legészakibb vidéke, a Gyergyóimedence volt, mely térséget a Gyergyói-, a Görgényi-havasok és a Hargita hegyei határolják. Ezen terület meglehetősen jól bekötöttnek számított az akkori viszonyok között, hiszen településeit a Maros köti össze, lehetővé téve a folyami kereskedelmet, továbbá a lakosság kapcsolattartását Erdély távolabbi vidékeivel. Adminisztratív szempontból Csík-, Gyergyó- és Kászonszékhez tartozott.³ Az itteni lakosság nagy része a székely hadviselők közül került ki. A hadköteles székelyek száma 439 főt tett ki a II. Rákóczi György rendeletére készített 1654. évi összeírás alapján. Családjaikkal együttes számuk kb. 2500–2700 főre becsülhető. A Lázárok ősi fészke a Szármány-hegy alatt épült, még I. Lázár András kívánságára, a 15. század első felében. Ez a vár képezte a majdani kastély alapját. Fia, I. János tovább bővítette. Az építkezés első nagyobb hulláma 1532-ben fejeződött be, ám csak később, II. Lázár István⁴ idején nyerte el erőd jellegét, ekkor épült ki kettős védőfa-

¹ Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet, hallgató

² Állítólag olyan ősökkel büszkélkedhetnek, mint Lázár Columbus a Kr. u. 700-as évekből vagy Lázár I. Balázs Szent István korából, róluk természetesen nem maradtak fenn a tényleges létezésüket igazoló adatok.

L.: NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VI. 1857–1868. Pest, 49.

³ TUDÓS S. Kinga: *Egy székely nemesasszony élete és személyisége Apafi korában. Lázár Erzsébet Kálnoki Sámuelné*. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna I.* Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2000, 93.

⁴ II. Lázár István (1549–1579), l.: NAGY: VII. 1860, 52.

Az ő leánya volt Druzsina, Iktári Bethlen Farkas felesége, Bethlen Gábor édesanyja. Gábor még

la és több tornya.⁵ Az épületkomplexum generációkon át szolgálta sikeresen az újabb Lázár-tódok védelmét és kényelmét.

Lázár Erzsébet édesapja IV. Istvánnak Székely Ilonától született fia, V. István.⁶ V. Lázár Istvánnak két házasságából öt gyermeke született. Petki Katával kötött első frigyből kettő: Erzsébet és VI. István, az utóbbi hamarosan meghalt. 1672-ben az édesanya, Petki Kata is elhunyt. Apjuk 1673 őszén feleségül vette beregkeresztúri Keresztúri Krisztinát, ki Keresztúri István és Tholdalagi Krisztina lánya volt. Ebből a házasságból született Ferenc és Antal. Az idősebb Lázár Istvánt szoros barátság fűzte első apósához, királyhalmi Petki Istvánhoz, aki csíki főkapitány, II. Rákóczi György tanácsosa, híres hadvezér és főudvarmester volt. Az após viszonzta barátságát és bizalmát.

Erzsébet gyermek- és ifjúkoráról egyelőre nagyon keveset tudunk. Feltételezhetjük, hogy családjának légkörét igen erős katolikus erkölcs hatotta át. Édesapja ugyanis a Szármány hegyen templomot és zárdát építtetett az ott lakó ferenceseknek.⁷ V. István meglehetősen aktív politikai-közéleti figura volt, nem fogyott ki a politikai tervekből, és akarata érvényesítéséért is minden tőle telhetőt megtett. Csapatával hol Barcsay Ákos fejedelemsége ellen szervezkedett, hol Kemény János trónra juttatását készítette elő. Béldi Pállal való szövetkezéséből pedig Apafi-ellenességére következtethetünk. Utazásai során megfordult és hosszabban is időzött Szárhegyen, Csíkszeredán, Görgényben, Marosvásárhelyen vagy a vármegyék valamelyikében. II. Rákóczi Györggyel tartott, mikor az a havaselvi vajda, Constantin Basarab megsegítésére indult 1655-ben, majd akkor is, amikor Lengyelország trónjának elfoglalására tört. 1661-ben Rákóczi fejedelem bukását követően Ali pasa betört Csíkba, fosztogatott, gyűjtogatott. Tolvajostetön V. Lázár István vereséget szenvedett, miért is a nép, felelősnek tartva őt a pusztulásért, vádat emelt ellene. Ekkor érte utol Istvánt Barcsay Ákos haragja is, amiért saját pártjára nem hajlíthatta. Ezért 1660 nyarán a görgényi várba záratta. Onnan ugyan megszökött, de hamarosan Apafi fejedelem ellenében felségsértés vádja alatt Fogaras várában érte a vég élete ötvenharmadik évében, 1679-ben.

kisgyermekként édesanyjával és testvérével a Lázár udvarba került. III. Lázár András foglalkozott a neveltetésével, ki erős kezű, durva katonaember hírében állt. Ő volt az egyetlen a családban, aki egy időre protestáns lett, majd rekatolizált.

Fia, IV. István Bethlen Gábor unokatestvére, a majdani Lázár Erzsébet nagyapja. Bethlen embere mindhalálig, hadjárataiban kíséri. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék királybírója, hatalmas birtokot vásárolt össze. További reneszánsz stílusú építkezéseket folytatott Szárhegyen, a kastélyt tanácskozóteremmel, lovagteremmel bővítette. Sok embert juttatott jobbágyi sorba. In: TAMÁS: 2000, 94.

⁵ TAMÁS: 2000, 94.

⁶ V. Lázár István (1626–1679) In: NAGY: 1860, 52. Édesanyja 1629-ben meghalt, mostohaanyja Kovacsóczy Zsuzsanna lett, mivel apja 1644-es halála után pereskedett a lefoglalt családi levelekért és jószágokért. In: LÁZÁR Miklós: *A gróf Lázár család*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2012, 155.

A férj, IV. István végrendeletében a mostohára, Kovacsóczy Zsuzsannára 4000 magyar forintot érő jószágot hagyott, és ez csak egy része lehetett a teljes örökségnek. L.: TAMÁS: 2000, 94–95.

⁷ TAMÁS: 2000, 95.

A kis Erzsébet tehát viszonylag ritkán láthatta apját, s szeretetét sem érezhette folyamatosan. Édesanyjáról, Petki Katáról szintén keveset tudunk, de kiterjedt rokonságuk és Erzsébet későbbi összeköttetései alapján, melyek évek, sőt generációk távolára nyúlnak vissza, arra következtethetünk, hogy anyja is lelkiismeretesen ápolta rokoni, családi kapcsolatait. Erzsébet, miután testvére, István elhunyt, egyedüli gyermekként nevelkedett, s így fiú örökös nem lévén, a székely családjog értelmében szülei halála után a vagyon rá mint fiúsított lányra szállott (volna). Rátermett és határozott az élet minden területén.⁸ Minden jel arra mutat, hogy leendő férjével, Kálnoki Sámuellel már gyermekkoruktól kezdve ismerték egymást, hiszen a két család férfi tagjai gyakran indultak közösen hadba, avagy találkoztak békeidőben a fejedelmi udvarban vagy az országgyűléseken, esetleg egymásnál vendégségben.

Házasságuk tehát előnyösnek bizonyult mind a családi vagyongyarapítás céljából, mind pedig általánosan, az emberi kapcsolatok szempontjából. Egybekelésük előtt az ifjú férj vagyona és családi hírneve sem múlta felül Erzsébetét. Sámuel apja Kálnoki István, Miklósvárszék királybírója volt 1631 táján, és a székelyek kapitánya, édesanyja Béli Kelemen lánya, Béli Anna. Ő maga egyetlen fiúgyermek volt, így aztán kiemelkedően gondos neveletésben részesült, a bécsi Akadémia jogi karán végzett. Tanulmányai és külföldi utazásai után huszonhét évesen tért haza, és vette feleségül feltehetően már – mondhatni – érett fejjel Lázár Erzsébetet. Esküvőjüket Tüdős Kinga szerint az 1667 húsvétját követő héten tartották.⁹ Ezután

⁸ TAMÁS: 2000, 96.

⁹ A férjhezmenetel időpontjának megállapítása problémás. Lázár Miklós közel másfél évszázada kiadott könyvében foglalkozik a rendelkezésünkre álló adatok ellenmondásosságával. Erzsébetet ugyanis egy 1659-es adat szerint, melynek forrására könyvében nem hivatkozik, „Erzsók asszony”-nak nevezik (LÁZÁR: 2012, 173), ami a fennmaradt kortárs írárok tükrében egyértelműen férjhezvételre utal. Azonban Lázár szerint már azért sem valószínű, hogy ekkor már férjnél lett volna, mert a körülmények tükrében az túl korai lett volna. Ezzel nem értek egyet teljesen, hiszen apja, István 1626-ban született, Lázár Erzsébet pedig az 1640-es évek második felében látta meg a napvilágot, tehát ekkor már nyugodtan tekinthetjük eladósorban lévőnek, amennyiben édesapja fiatalon házasodott. Az, hogy 1650–51 táján már nő volt (LÁZÁR: 2012, 155), nem jelenti azt, hogy akár már közel fél vagy egy évtizede ne lehetett volna az, márpedig ha Erzsébet születését a 1645 és 50 közé tesszük, már akkor az kellett hogy legyen.

Másrészt Thököly István egy Lázár Istvánnak szóló 1667-es levelében jókívánságait küldi a friss házásoknak (LÁZÁR: 2012, 173). Mivel Erzsébetnek ekkor még csak egy testvére volt, VI. István, akiről 1659-ben esik említés (LÁZÁR: 2012, 203; NAGY: 1860, 62), de gyakorlatilag semmi más nem maradt fent róla, csupán hogy magtalanul halt meg ifjú korában, talán még gyermekként, és így aztán esetleges menyasszonyáról, feleségéről sem tudunk, így az ő kézfogójának lehetőségét kizárhatjuk. Így tehát marad Erzsébet, mint új ara.

Továbbá meg kell említenünk még egy nyomot, amely meglehetősen közvetett érv lehet az 1667-es év mellett: Lázár István egyik 1661-ben kelt, apjának írt levelében ez áll: „Kegyelmed édes Apám Uram megbocsásson, hogy a szegény gyermekekkel eddig is busítottuk kegyelmedeket, kit adja Isten én is szolgálhassak meg kegyelmednek.” Lázár ebből arra következtet, hogy ha Erzsébet már 1659-ben férjhez ment volna – azaz immár az ura háztartásához számított volna –, akkor Istvánnak azonos nevű fián kívül még kellett volna gyermekének lennie, de erről nem tudunk (LÁZÁR: 2012, 193).

Mindezek után látszik, hogy bármely lehetséges időpontra csak elég homályosan következtethe-

Erzsébet a Kálnokiak Szárhegytől úgy 100 km-re fekvő köröspataki udvarházába költözött.¹⁰

Erzsébet, fiúsított volta ellenére, apja pártoskodásának köszönhetően nem sok vagyonnal érkezett a házasságba, ahogy arra Kálnoki Sámuel sógorának, Mikes Kelemennek a levelében láthatunk utalást: „Kére engemet... Lázár István Uram, hogy Kálnoki Sámuel Uramnak mondanám meg, hogy ő kegyelme feleségit nem lehetett illendő képpen kiházásítani. Mivel Barcsai Ákos Fejedelemségében minden belső értékétől megh fosztatott volt, mind jószágokban és egyéb javokban. Nem is adának sem hintót, sem lovakat Kálnoki Sámuelné Asszonyommal.”¹¹ Am hamarosan nagy horderejű változások történtek a családban. Lázár István második feleségének ugyanis két fia is született, így aprózódott szét az eredetileg Erzsébetre szálló vagyon, és romlott meg a két asszony, Erzsébet és mostohaanyja, Krisztina kapcsolata.

Férjétől hét felnőtt kort megért gyermeke született,¹² igaz, csak egy fiú. Ez a létszám nem volt szokatlan a korabeli székely nemesi családokban. Altorjai Apor Lázárnak például tizenkét gyermeke volt. S később Lázár Erzsébet egyik lányának, Borbálának is tizenkettő lett. Lázár Erzsébet tehát anyaként sikeres volt. Már önmagában az, hogy egy gyermekét sem veszítette el, ami a korban oly általános volt a legmagasabb körökben is, nagy fegyvertény. Utódai közül egyetlen lánya nem vitte csak tovább a családi vérvonalat, Zsuzsanna, aki először Pozsonyban, majd később Pesten élte az apácák elzárt, de elmélyülő és még kemény praktikus kötöttségeivel együtt is lélekben az átlagosnál szabadabb életét. Erzsébet nemcsak a gyermekek fizikai, higiénés szükségleteiről gondoskodott, hanem nevelésükre, taníttatásukra is nagyon odafigyelt. A kis Kálnokiakat a birtok udvarán felépített iskolaházban udvari tanító oktatta. Az épület meglehetősen puritán volt, de rendeltetését – a szellemi kapuk megnyitását, az elme lángjának élesztgetését – tökéletesen ellátta. Hitük ápolásának szolgálatában házi kápolnájuk állt. Könyvtárukat is bősen gyarapították, ahol is megtalálhatóak voltak mind az ókor klasszikusai – Cicero, Horatius, Plutarkhosz, Arisztotelész munkái –, mind a szentek élettörténetei és egyéb „jámbor olvasmányok”, mint Gulliver utazásai vagy tankönyvként Emanuel Alvarez spanyol jezsuita latin nyelvtana.¹³

Egyetlen fiukat, Ádámot kitüntető figyelemmel kezelték, sőt minden biztonnyal el is kényeztették. Az ifjú anyja kedvence volt, ami a jellemfejlődése szempontjából nem volt túl előnyös számára. Felcseperedvén kortársai elkényeztetettnek, kellemetlen természetűnek tartották. Később kettejük között is feszültté vált a viszony, természetesen anyagi természetű ügyek miatt. Erzsébet és fia között, amikor a vagyon elosztásáról kellett megegyezniük, kemény konfliktusok léptek fel, mint amint azt már több másik család esetében is láthattuk. A fiút, mikor még csupán

tünk. Mindazonáltal, amíg további források birtokába nem jutunk, az eddigiek alapján a biztosabbnak tűnő 1667-es dátumot használom.

¹⁰ TAMÁS: 2000, 97.

¹¹ TAMÁS: 2000, 97. Apor lvt. Nr. 476. Közli: TUDÓS S. Kinga

¹² Kálnoki lvt., Fasc. XVIII: 1/37. L.: TUDÓS S.: 1998, 13.

¹³ TAMÁS: 2000, 98–99.

ígéretes reménység volt, nemcsak Erdélyben és Bécsben, hanem más idegen országokban is taníttatták, hogy minél több mindent lásson, tapasztaljon, hogy viszonylag kerek fogalmat alkothasson a világról. Ez a sok törődés mondhatni nem is hullott terméketlen talajba. A fiú 1705-ben csíki főkapitány és Háromszék utolsó főkapitánya, 1713-ban kancellár-jelölt, ám 1719-ben harminchat évesen élete tragikus véget ért, elvitte a pestis. Felesége a spanyol Maria Reichsgräfin Mamucca de la Torre volt.¹⁴

Erzsébetet neveltetése tökéletesen felkészítette a rá váró, családi ügyeket szervező, remek kapcsolatteremtő készségű, ugyanakkor az otthon biztonságát is nyújtani tudó céltudatos „nagyasszony” szerepére. Férjének tökéletes partnere volt a gazdaság irányításában, sokszor személyesen számoltatta el gazdatisztjeit, vagy vette számba a termést, és mindezekről urának is beszámol, naprakész információkkal látva el a távollétében is családjá boldogulásáért dolgozó férfit. 1000 holdnál kiterjedtebb termőföldkészletüket tekintve tehát dolog volt bőven odahaza is. Az 1698. évi inventáriumából tudjuk,¹⁵ hogy földjeik nagy része két nagyobb (Miklósvár, Köröspatak) és két kisebb (Gidófalva, Kézdiszentlélek) birtoktest köré csoportosult a Háromszéki-medencében, továbbá Csík, Gyergyó és Kászsó körzeteiben is feküdt földjük, Lázár-résről pedig a marosszéki Bándon (a nádasi és váraljai szőlők és majorságrész) és Csíksomlyón. Falurészt birtokoltak továbbá Tancs, Debrád, Fülöpös, Csicsó, Lázárfalva, Debne, Kozmás, Mindszent, továbbá Bánkfalva határában. Mindezt azért tartottam szükségesnek felsorolni, hogy láthassuk, mekkora gazdaságot kellett a családnak felügyelni és jövedelmezően igazgatni.¹⁶

Mindebből következik, hogy Lázár Erzsébetnek is időnként messzire kellett utaznia, ahová sokszor a gyerekeit is magával vitte, hogy a felkeresett birtokokon a termelést és azok helyzetét személyesen is ellenőrizhesse. Jelentős jövedelmük folyt be még a kocsmárlásból is, ezért szöveik, boraik minősége különösen fontos volt számukra. Az asszony, akinek több száz szolga, jobbágy tevékenységét kellett átlátni és összehangolni, elég szigorú és következetes kellett hogy legyen, ha nem akarta, hogy az irányítás kicsússzon a kezéből. Ez derül ki férje egyik hozzá írott leveléből, ahol is arra kéri az asszonyt, hogy ne bánjon olyan keményen a jobbágyokkal, mert annak könnyen az indulatok elszabadulása és „csakazértis” engedelmesség, ne adj’ Isten, lázadás lesz a következménye. „ha a cselédek s jobbágyok közül valakik véteni találnak is nem kell menten tömléceztetni, veretni, mert ha felettébb keményen tartya őket az én távol létemben, s az mostani boldogtalan időben ...ha riadozás is lenne, sok borzalmas kár tétellel fizetnének érte.”¹⁷ Jókora birtokaikon számos cselédet foglalkoztattak, bérest, kocсист, halászt, sütő- és főzőasszonyt, varró- és szövőleányokat, kertészt, molnárokat a birtokhoz tartozó 12 malomban. Valószínűleg a legkorábbi háromszéki üveghutát is ők állították fel.¹⁸

¹⁴ TAMÁS: 2000, 99.

¹⁵ TUDÓS S.: 1998, 171.

¹⁶ TAMÁS: 2000, 101–102.

¹⁷ TAMÁS: 2000, 102. Kálnoki lvt. Fasc. II. 2/1 csomag. Közli: TUDÓS S. Kinga

¹⁸ TAMÁS: 2000, 102–103.

1694 után, mikor is férjét udvari kancellárnak választották, annak igen gyakori távollétében még jobban rászakadt az otthon fenn- és összetartásának, a birtokok felügyeletének és a gyermekek gondozásának felelőssége, hiszen Kálnoki Sámuel odahaza szinte mindenben helyettesítenie kellett. Két folyamatban lévő építkezést (Miklósváron és Köröspatakon) kellett instruálnia, a kőfaragó megrendelésétől kezdve a belső terek izléses berendezéséig.

Felelősen vezette tehát a háztartást elsősorban a férfiúi tervek szerint, de saját véleményét is megosztotta férjével, akinek az otthoni teendők miatt nem kellett aggódnia, hiszen felesége remekül helyállt ezek menedzselésében. Erzsébet egy 1686. január 8-án kelt férjéhez írott levele így kezdődik:

„Igaz tökeletes szeretettel valo szolgálatomot ayanlom kydnek Edes Uram az Úr-Isten kydet minden üdvesseges jokkal szerenczés hosszú élettél megh algya tiszta szivből kívánom[...]

A további levelezésükben is szinte mindig feltűnő, gyakran „Édes lelkem uram” megszólítás, amely már-már mesebeli reminiscenciákat idéz, és a „kmednek igaz tökéletes szeretettel való engedelmes szolgálója” elköszönési formula, melyet variálva szintén mindig alkalmaz, akár lehet pusztán formáság is, ahogy a korban ez sokszor előfordult, mégis az életrajzi adalékok ismeretében úgy vélem, hogy a házasság között jelen esetben valódi bensőséges kapcsolat állhatott fenn. A levél a továbbiakban a közelben dúló himlőjárványt taglalja, majd a birtokkal kapcsolatos gazdasági ügyletekről számol be:

„[...] a mi az himlőzés állapotját illeti én azért arrol magamis valo sokat gondolkodom, annyira hogy ki sem vethetem elmémből, De mindenüt z Isten kezeiben vagyunk, nem régen érkezzék Szent Lelekről Bartok Péter tölle tudakozodám még s annak előtte, azt mongya hogy otis valoban himlőznek, s majd minden nap temetnek, tegnap is ketőt temettek, inkább javalanám, Edes Uram, ha Czikban annyira búnt volna, hogy oda mennénk, Petrik megh jöt Edes Uram Moldvából leveleket hozot mellyet kydnek oda küldöttem, Szoval aßt izente az porkoláb, akar arannyal fizessen az Berbéczek árrában, s, akár Borral, s akar, penigh hallal, kydet kérem Edes Uram ne nehezteljen tudositvány ha csak onnan be megyen e kydet Czikban, Ugyan ha kyd be menne, onnan hamar tudositthatna kyd, az ot valo állapot felől, Ugy látom most csak az sok rossz nyavalyára iár az idő, Ezek Utan Istennek kegyes oltalma ala ayanlom kydet Es én vagyok migh Isten engedi [...]

Következő, 1686. január 15-i levelében már a cséplés a központi téma, ahol konkrét javaslatot is tesz arra, hogy kivel kéne elvégeztetni a munkát:

„[...] Kyd, Lásbło Déák Uram által küldöt levelét Edes Uram el vettem en Edes Uram edigh-is fel küldök vala, De oda kimenő embert senkit nem kaphatnék, mert, az a roß Serester Pál is látom, a feleségétől nem mert úgy állani, a mi az szolgálatok rendi volna, csak úgy akar vala ide allani hogy tovább nemenyen Köröspatakna, s méghis meg köszöntözzük Czinzer Tamas is aßt mondgya hogy nem mehet fel mivel az lova nem mehet, én külömben az elmemet eleget faraßtám ralta, De nem tudék senkit találni, hanem aßt gondolám, Czinzer Tamás mondá hogy Tamás Dé-

¹⁹ ROL. Kmlt. Román Országos Levéltár. Fond Familial Lazar din. Mureseni Nr. IV

ák ot Bedi most az falun az adosságot, ha kyd javallaná, irnák neki, ha Czépeltetné ki egyik aßtagot, mert hogy Czak Szabo Ferenczre bizuk azért én sem jóvallom, mert azért enis alkalmasint tudom, kicsoda eő, most is küldve, eő küldötte be Czinßér Tamást, mert mégh a mint beßél eő el nem jöt volna, a mia nem Czépeltet-hetet aßt mondja hogy rettenetes sár volt, lehetetlenség volt be hordani az ißonyu sárban hanem a Czúrt mondgya hogy megh Czináltatta Fedette, tapßtatta, En a Brassoban valo menetelt nem javallom, Edes Uram mert ot is valoban himlőznek, s , minden nap ketőt harmat mondgyák hogy temetnek, it a faluban ugyan himlőznek a mint hallom, De Istennek hálá megh edigh nem hallottam hogy holtak volna, hanem az el mult héten Vikáros Péternek egy kis Léánykáia, De a mint hallom, az is nem himlőben fogot lenni, Kydet kérem tudoscizon mentől hamarab az oda ki valo küldés felül, had tudhassam Kyd rendelését, mert magam is irnek oda ki Ad-gya Isten minden örvendetes hireket halhassak Kyd felől Ezek Utan Istennek ke-gyes oltalma alá ayánlom Kydet Es en vagyok migh isten engedí [...]"²⁰

Általában az utóiratokban közli, hogy milyen élelmet küld Sámuelnek, aki a csomagot kézhez kapva így ellenőrizhette a „leltárt”:

„PS Edes Uram az köpeczi sertés marhát aß estve hozák által ma mingyárt megh ötlemem, melyk az husában küldöttem kydnek, Czipot is küldöttem vagy né-gyet, adgya Isten jo egészséggel kydnek el költeni, az kolbaßokat megh tartom kyd számára.”

1689. április 21-én Brassó leégéséről tudósít, és beszámol arról is, hogyan men-tette ki egy emberük az ingóságaik egy részét városi házukból:

„[...] ezen Orában érkezzék bizonyos hirem hogy az egész Brasso Várassa el eget, csak ßintén a magyar templomná maradot megh, s ot ha maradot vagy két haz, ilyen beßéllének hogy Gáfpár látván, a várast mind el fogia a tűz ő be ment s a mű szállásunkkra az ablakra laitrán be hagot, s ugy hordot a pinczében fegyvert s egyebet a mivel birt, Azert én Edes Uram, Isten, aßt adván érném békével reggel Mise után megh indulok, az Gyermekket az Isten oltalmában ajánlván jo gondvi-selleg? alat igyekezem hadni s magam holnap isten segítségéből megh iárom, ha mit megh kaphatnék az ot csak keves egyetmasban, Vasarnap misére vissza igye-kezem jöni ha az Isten Velem leßen, adya Isten levelem Kydet tallyallya egésség-ben Ezek Utan Isten kegyelmes oltalmában ayánlom Kydet, Es én Vagyok migh az Istennek tetczik [...]"²¹

Erzsébet jelen levelét követően még húsz évig élvezhette a gondviselés kegyel-mét. Férjét, aki 1706-ban halt meg, három évvel élte túl, és tevékeny, ámde nem túl hosszú élettel a háta mögött 1709-ben Brassóban hunyt el.²² Családja végig valahol az erdélyi főrendek és a nemesség között helyezkedett el társadalmi-gazdasági státuszát tekintve. Tüdös Kinga szavaival élve „Sorsuk alakulását a családfő, Kál-noki Sámuel ambícióval párosult szolgálatkészsége, valamint az átlagon felüli jogi

²⁰ ROL. Kmlt. Román Országos Levéltár. Fond Familial Lazar din. Mureseni Nr. IV

²¹ ROL. Kmlt. Román Országos Levéltár. Fond Familial Lazar din. Mureseni Nr. IV

²² TAMÁS: 2000, 105.

képzettséggel társuló politikai tehetsége határozta meg.”²³ Ám karrierjének útján végig támogatta felesége. Egy fél életen keresztül ott állt mellette ez az erős, talpraesett, áldozatkész, asszony.

IRODALOM

LÁZÁR 2012

LÁZÁR Miklós: *A gróf Lázár-család*. Históriaantik Könyvesház, Budapest, 2012.

NAGY 1857–1868

NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I., III., VI., VII. köt. Pest, 1857–1868.

<http://mek.oszk.hu/09300/09379/index.phtml> (2013. 10. 19.)

TÜDŐS S. 2000

TÜDŐS S. Kinga: Egy székely nemesasszony élete és személyisége Apafi korában. Lázár Erzsébet Kálnoki Sámuelné. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna I.* Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2000.

TÜDŐS S. 1998

TÜDŐS S. Kinga: *Székely főnemesi életmód a VII. század alkonyán*. Kriterion Könyvkiadó, Budapest, 1998.

²³ TAMÁS: 2000, 106.